

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

УДК 82.0

М.К. НАЄНКО,

*доктор філологічних наук, професор
кафедри теорії літератури і компаративістики Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ І СЛОВ'ЯНСТВО

У статті йдеться про одну з маловідомих сторінок української славістики – розвиток її в публікаціях історика і філолога початку ХХ ст. Василя Доманицького. Автор аналізує публікації цього автора, присвячені питанням українсько-російських, українсько-польських, українсько-словацьких та інших міжкультурних зв'язків слов'янських народів.

Ключові слова: філологія, українознавство, славістика, історія, фольклор, література, мова, контекст.

Він був таким рухливим, він так завжди поспішав, що здобувся від своїх найближчих друзів на назвисько «Вітер», яке й стало одним із його псевдонімів (також – Дом-ий, Колодянин, Звенигородець, Колодянянський, Потребитель... усього 19) [1, с. 465]. Поспішати, як з'ясувалося, треба було: на нього ж чекав лише вік Ісуса Христа. «Два лиха висіло у його над головою: одне, що відібрало у його рідний край, волю та спроможність жити й працювати серед своїх і для своїх, а друге – оте незриме, що помалу, день за днем, перетинало нитки життя його на цім світі. Та незважаючи на це, йшов він тернистим шляхом своїм до ясної мети з такою лагідною усмішкою на добрих устах, що ніхто не зміг і здумати, що це була людина, на смерть засуджена... Бувають люди, що носять у собі смерть, а сіють життя», – писав у біографічній згадці про В. Доманицького упорядник спогадів про нього С. Єфремов, які вийшли через два роки після його смерті [2, с. 9].

Ще в часи навчання на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира (1896–1901) В. Доманицький став активним дописувачем в українські часописи, ввійшов (разом із С. Єфремовим, О. Лотоцьким та ін.) до складу співробітників першого українського видавництва «Вік», а потім... За десять післяуніверситетських років створив десятки студій про українську історію, український фольклор та українську літературу; підготував монографію «Розслід над текстами “Кобзаря”» (1906), вперше видав (з участю О. Лотоцького, П. Стебницького та за підтримки українських громад) текстологічно звірений «Кобзар» (1907), зладив до друку (як фаховий редактор) «Історію України» М. Аркаса (1908), заснував у рідному селі Колодистому кооперативне товариство, яке забезпечувало сільгоспманентом кілька теперішніх районів Черкащини, написав історико-краєзнавчі розвідки про Словаччину, Галичину й Буковину, організував археологічні розкопки двох (ще скіфської пори) курганів побіля свого села (матеріали розкопок опубліковані в двох номерах Петербурзького археологічного видання), видав дві літературно-бібліографічні праці, одна з яких викликала критичне непорозуміння навіть з І. Франком... До цього можна додати ще й те, що В. Доманицький у своєму ж Колодистому побудував двоповерхову школу-читальню, яка достояла аж до порівняно недавніх років, а в 1907 р. поїхав у Нальчик, де померла Марко Вовчок, і опублікував потім у ЛНВ дві статті, щоб, спираючись на рукописи, показати са-

мостійність української творчості письменниці (за нею ж тягнувся шлейф звинувачень, ніби «Народні оповідання» писала не вона, а її чоловік Опанас Маркович). Якщо врахувати, що йому (Доманицькому) вдалося (з допомогою друзів-знайомих і депутатів Російської Думи) достукатися до самого царя і звільнити з-під арешту репресовані «Третьим отделением» ще в 1847 р. рукописи Шевченкових «Сну», «Кавказу», «Заповіту» та поеми «І мертвим і живим...», редагувати бюлетень української фракції (47 депутатів!) у тій же Думі (1907–1908), пережити неймовірний конфлікт з М. Грушевським (який «приревнував» його та М. Аркаса до... української історії), протягом трьох років перебувати на нелегальному становищі за, коротко кажучи, українську справу, а в радянські часи витримати «відомство» буржуазно-ліберального націоналіста, то складеться враження, що він справді рухався від проблеми до проблеми, від праці до праці з швидкістю вітру-урагану, а за десяток літ творчо-наукової роботи в літературі, історії та культурі створив стільки, що комусь для цього не вистачило б і довгого-предового життя. Не вдалося йому тільки (з швидкістю вітру) втекти від невиліковної в ті часи хвороби – сухот. Вона наздогнала його у французькому містечку Аркашон, де, лікуючись в одному з санаторіїв, він і помер 1910 р. Друзі домагалися поховання його в Києві, але влада не дозволила. Не дозволила навіть відправити парастас по небіжчику на Київському вокзалі, на що згорьований батько небіжчика лише гірко зітхнув: «Ви боїтеся його навіть мертвого». Жандарм відповів: «Не його, а його друзів». Довелось друзям Доманицького везти його в труні до рідного села Колодистого, де на похорон зібралися сотні жителів навколишніх сіл та цілий ескадрон кінних жандармів. За організацію похорону та безневинний, по суті, напис на поминальному вінку ті жандарми у день похорону умудрилися кинути до буцегарні чотирьох селян... В радянські часи могила В. Доманицького на прицерковному цвинтарі Колодистого була сплюндрована, а реставрована лише в рік століття від дня смерті великого сина України, тобто в 2010 р.

Основні праці В. Доманицького – українознавчі. Але в них завжди був присутній і загальнослов'янський контекст. Готуючи текстологічний коментар до Шевченкового «Кобзаря» (1906) та видаючи його в 1907 і наступних роках (вийшов він також 1908 р., а в останні місяці життя В. Доманицький готував до видання скорочений варіант «Кобзаря», адресований дітям шкільного віку), дослідник і видавець постійно покликався на імена східних (Росія) та західних (Чехія, Словаччина, Польща) слов'ян. Ганка, Міцкевич, Пушкін, Шафарик, Штур – це лише найбільш знакові і часто згадувані Доманицьким серед них. Про російських письменників, про їхні твори та контактні і типологічні зв'язки між українською та російською літературою й історією В. Доманицький залишив кілька розвідок, але найбільше публікацій – рецензійного плану. Тут зустрічаються, зокрема, й відомості, в яких фігурує значна частина всього слов'янського світу. Так, у рецензії на два рукописних збірники етнографа й археолога З. Доленги-Ходаковського читаємо: «В этих двух сборниках заключается 1631 песня, записанная собственноручно Ходаковским, причём на долю польских песен приходится 199 №№, белорусских 128, великорусских 49, чешских 1; остальные 1354 №№ – песни украинские (из губерний: Волынской, Подольской, Киевской, Полтавской, Червонной Руси и Галичины)» [3, с. 264–265]. Подібний синкретизм в охопленні досліджуваного матеріалу помітний не лише в фольклорних, а й суто літературних розвідках В. Доманицького. Вище йшлося про особливе зацікавлення дослідника прикрою недовірою до Марка Вовчка як авторки написаних нею власноручно «Народних оповідань». Білялітературні плітки часто поширювалися і про взаємини письменниці з різними чоловіками, зокрема з російським прозаїком І. Тургенєвим. Рецензуючи опубліковане в 1908 р. листування І. Тургенєва з нею, В. Доманицький звернув увагу і на слов'янські контексти в тому листуванні. Про українців, говорить рецензент, І. Тургенєв «уперто говорить «господа хохлы», про якогось Ковбасина – «хохлёнок», а в іншому місці пише: «Здесь (в Бадене) я встретился с одним малороссом, который рад нас русских зубами разорвать – а от поляков в восторге... Вот Вы бы порадовались». Остання фраза (висловлювалась) на адресу Марковички тому, що вона взагалі приятелювала з поляками за границею (особливо Желеховським), і Тургенєв не раз її допікає: «И долго ли вы будете возиться с поляками? ...Не предавайтесь слишком влиянию польского элемента». Цікаво, що Тургенєв вважає Марковичку за *українку*. Посилаючи до неї якогось чеха, Фріча, він додає в листі, що з ним треба говорити по-французьки або по-малоросійськи: «Говорят, Ваш язык очень близок к чешскому» [4, с. 265]. В таких, навіть по-

біжних, міркуваннях В. Доманицького неважко додати негативне ставлення його до шовіністичних настроїв І. Тургенева і прихильно співчутливе – до всіх інших слов'ян.

Дражливим у певних колах (переважно чиновництва) досі залишається проблема слов'янства, яка була ключовою в ідеологічних та духовних поглядах учасників Кирило-Мефодіївського братства (1845–1847). Декому досі здається, що воно не має прямого стосунку до Київського університету. Через це й ніхто не зважується вирішально поставити питання про увічнення пам'яті про братчиків бодай меморіальною дошкою на одному з університетських корпусів. Мої спроби вирішити цю святу для української історії проблему закінчувалися одним і тим же запитанням: а в яких документах засвідчено, що Кирило-Мефодіївці мали своїм центром саме Київський університет? Радянська історіографія обходилася при цьому описовим твердженням, що братство сформувала інтелігенція, яка «гуртувалася навколо Харківського та Київського університетів... Восени 1846 загальна кількість членів досягла 12 осіб. Близько 100 чоловік на Україні, в Росії, Польщі, Чехії, Литві, Білорусії підтримували з товариством зв'язки» [5, с. 375]. Інші, зокрема джерела української діаспори, цифру «100 чоловік» вважають перебільшеною, але місцем існування братства називають тільки Київ [6, с. 1031–1032]. Університет згадується лише опосередковано у вироку братчикам «государя-императора»; про покарання М. Костомаров там сказано так: «Костомарова, хотя в последствии сознавшегося во всех преступлениях, но виновного особенно потому, что он был старше всех по летам, а по званию профессора обязан был отвращать молодых людей от дурного направления, заключить в Алексеевский равелин на один год и после того отправить в Вятку на службу, но никак не по учёной части, с учреждением за ним строжайшего надзора» [7, с. 378]. Отже – «професор», а якого навчального закладу – не вказано. В Києві в 1847 р. був лише один вищий навчальний заклад – Київський університет Святого Володимира. Членами братства були також кілька університетських студентів, а участь у ньому Т. Шевченка (як і П. Куліша) слідством не доведена. За однією з версій, братчики свідомо не зараховували їх у свою таємну організацію, аби, на випадок викриття її й арештів, зберегти їх як талановитих письменників: і Шевченко, й Куліш були покарані в основному за їхню літературну діяльність. В. Доманицький цих питань торкався в багатьох своїх публікаціях, пов'язаних із творчістю Т. Шевченка, а безпосередньо про Кирило-Мефодіївське братство та його ідею єдності всіх слов'ян говорив у зв'язку з публікацією в 1907 р. «Признания Н.И. Костомарова в III Отделении (По неизданном данным)». У тому «признанні» В. Доманицький (з певною іронією) помітив, що М. Костомаров заперечував існування будь-якого братства; то все, мовляв, «глупые бредни Гулака». «Очевидно, каже він (Костомаров. – М.Н.), «обществом» прозвали гурток кількох людей, – між ними й він був, – що студіювали слов'янські мови, пам'ятки та інше. Потім пізніше він придумав кращу версію: він подав начальству думку заснувати при Київському університеті «Общество любителей славянской науки», то чи не звідти пішли балачки про якесь “общество”» [4, с. 397]. Плутаними були, на думку В. Доманицького, і зізнання Костомарова щодо знайденого в нього під час обшуку персня з вигравіюваним написом імен св. Кирила і Мефодія та текстом, що в слідчій справі фігурував як «Закон Божий», а насправді мав назву «Книги буття українського народу», складених за зразком Міцкевичевих «Книг польського народу». В. Доманицький шкодує, що неопублікованими залишаються «признання» інших членів Кирило-Мефодіївського братства; через п'ять років після його смерті вони (з купюрами) будуть вміщені як додаток у «Збірнику пам'яті Тараса Шевченка» (Київ, 1915).

Непросто було розібратися В. Доманицькому в стосунках східних українців з тими, що жили на Заході – в Галичині та на Буковині. Ці українські землі, як відомо, протягом тривалого часу перебували або під польським, або австро-угорським впливом. Як їм усе-таки вдавалося зберегти свою українськість, як тамтешнє населення утримувало свою ідентичність і ухилялося від насильницького процесу денаціоналізації, В. Доманицький спробував показати в історико-краєзнавчих нарисах «Про Галичину» (1909) і «Про Буковину» (1910). Зміст галицької ситуації виразно простежується вже в назвах окремих розділів першого нарису: «Галичина під Австрією», «Польське ярмо на українцях», «Як українці в Галичині прокинулись до нового життя» тощо. А в другому висвітлено ще більш складну для українців Буковини історію, оскільки був час, коли вони майже цілком «розчинилися» в австрійському середовищі. В. Доманицький ґрунтовно показав це в розділах нарису «Де взялися укра-

їнці на Буковині), «Буковина під австрійською владою» та ін. Окремо В. Доманицький спинився і на шкільній справі Буковини та на творчості буковинських українських письменників. Якщо в східних українців, писав В. Доманицький, на початку XIX ст. вже був І. Котляревський, а потім Т. Шевченко, у західних галичан через сорок років після І. Котляревського з'явилися М. Шашкевич та збірник українською народною мовою «Русалка Дністрова», то Буковина все ще «спала давнім сном... і хоч і тут знайшлися свої українські письменники, як от Гаврило Продан, Василь Верлієвич, Василь Продан, та вони писали такою кумедною мішаниною церковнослов'янської мови з московською, що їхнє писання так і зосталося нікому не потрібне і до народу не дійшло» [3, с. 235]. Так було, пише В. Доманицький, доти, поки не з'явився на Буковині справжній народний письменник. «Це був *Осип Федькович*, не тільки перший, але й найбільший поет на Буковині. Спочатку Федькович писав по-німецькому, але як познайомився він при кінці 1850-х років з галицькими українцями, то став писати чистою українською мовою, такою, як говорять українці на Буковині, і з того часу працював, не перестаючи, для свого рідного письменства» [3, с. 235].

Найбільш «славістичним» у спадщині В. Доманицького можна вважати історико-літературний нарис «Словаки» (1909). У ньому простежено (починаючи з VI ст. н. е.) історію і Словаччини, і тих країн, що з ними Словаччина жила або по-сусідськи мирно, або потрапляла до них у кабалу. Про останнє (про кабалу тобто) В. Доманицький найдетальніше говорить у зв'язку з загарбанням Словаччини австро-угорцями та з тиском на неї близької за мовою Чехії. Характеризуючи словацьку мову, він говорить про кілька її нарід, що творилися внаслідок сусідських впливів. «...Так само, як і у нас, на границі чи з білорусами (литвинами), чи з москалями, чи з поляками мова українська напозичала чимало з сусідської мови, так само і у словаків на границі з моравами мова скидається потроху на моравську (чеську), на границі з Шленськом та Галичиною – на польську, а в комітетах Спишському та Шариському, на межі з угорськими українцями, – на українську... Взагалі ж словацька мова найближча до чеської, і був такий час, літ 50–60 тому, коли чехи хотіли були накинути словакам свою літературну мову... Але словаки подякували за таку добрість до них, та таки до своєї, хоч там і убогої, взялися» [3, с. 185–186]. Формуванню її літературної основи, писав В. Доманицький, всіляко сприяли словацькі письменники давнього періоду – Антоній Бернолак, Ян Голли та Ян Коллар, але найбільше – фундатори нової словацької літератури – Людовик Штур та Йозеф Гурбан. «Велика заслуга Штура та, що він почав писати народним складом – складом народних пісень. Він доводив, що життя народне доладу в літературі може виявитися тільки тоді, коли писати тією мовою, якою говорить сам народ... Йозеф Гурбан... спочатку писав по-чеськи, але потім почав працювати разом з Штуром, помагав йому багато, і пізніше заснував перший літературно-науковий словацький місячник «Slovenske Pohhdy» (1845–1852), що потім року 1880 знов почав виходити і виходить зараз» [3, с. 203–204]. Серед інших словацьких письменників В. Доманицький характеризував також творчість поетів Сладковича, Халупки, Гвездослава і Ваянського, драматурга Кукучина, романістку Мароти-Солтеншову, а особливо поетів Янка Ясенського і Янка Ціганя. Незважаючи на те, що під кінець XIX ст. почалася нова й більш агресивна «мадяризація» Словаччини («зачинено... словацькі гімназії, «Словацьку Матицю», забрано її добро»), література й культура країни продовжували розвиватися, а разом з ними, наголошував В. Доманицький, міцнів і словацький народ. «...Хоч ми й без шкіл, і без урядів та опіки, – цитує В. Доманицький слова одного визнаного словацького письменника, – а все ж з дня на день наш табір росте... Отож з Божою поміччю берімося до праці!.. Хоч плоду ми й не споживатимем, то споживуть його наші потомки». Навіши цю думку, В. Доманицький завершив своє дослідження «Словаки» такими словами: «Нехай оці золоті слова та благородні зусилля невеличкого словацького народу вибитися з темряви на світ божий, на вільний шлях будуть наукою і для нас, числом в десять раз більших. Та якби ж то завзяття нам такого, як у тих словаків!» [3, с. 210–211]. Пишучи, отже, про інших слов'ян, В. Доманицький думав про Україну, а суто українські проблеми він нерідко «приміряв» до проблем загальнослов'янських. Навіть тоді, коли поринув був у господарські, кооперативні справи. Згадане на початку кооперативне товариство в селі Колодистому він засновував і розвивав теж з урахуванням загальнослов'янського досвіду. Про це свідчать, зокрема, його кілька брошур, виданих у 1904–1908 рр.: «Товариські крамниці» (1904), «Про сільську кооперацію» (1906), «Як хазяї-

нують селяни в чужих краях» (1908) та ін. Слов'янські мотиви займають у них дуже помітне місце, але це вже – не філологічна тема...

Список використаної літератури

1. Дей О. Словник українських псевдонімів / О. Дей. – К.: Наукова думка, 1969. – 560 с.
2. Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2010. – 174 с.
3. Доманицький В. З науково-творчої спадщини: статті, нариси, рецензії: у 2 кн. / В. Доманицький. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2010. – Кн. I. – 440 с.
4. Доманицький В. З науково-творчої спадщини: статті, нариси, рецензії: у 2 кн. / В. Доманицький. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2010. – Кн. II. – 410 с.
5. Сергієнко Г. Кирило-Мефодіївське товариство // Радянська енциклопедія історії України: у 4 т. / Г. Сергієнко. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1970. – Т. 2. – 584 с.
6. Кошелівець І. Кирило-Мефодіївське братство / І. Кошелівець // Енциклопедія українознавства (перевидання в Україні): у 3 т. – Львів: Наукове товариство імені Тараса Шевченка, 1994. – Т. 3. – С. 1031–1032.
7. Журнал слідства // Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. 3. – С. 325–384.

В статье идет речь о малоизвестной странице в украинской славистике – развитии её в публикациях историка и филолога начала XX в. Василия Доманицкого. Автор анализирует те публикации этого автора, которые посвящены украинско-российским, украинско-польским, украинско-словацким и другим межкультурным связям славянских народов.

Ключевые слова: филология, украиноведение, славистика, история, фольклор, литература, язык, контекст.

The article deals with one of the little known chapters of the Slavonic studies in Ukraine – the development which was studied thoroughly by Vasyl Domanytskyi, the historian and philologist of the 20th century. The author analyzes the scholar's works about Russia-Ukraine, Poland-Ukraine, Slovakia-Ukraine and other intercultural relationship of the Slavs.

Key words: philology, the Ukrainian studies, the Slavonic studies, history, folklore, literature, language, context.

Надійшло до редакції 7.09.2012 р.